

กระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม
Ban Nong Bua Silk Weaving Process Kut Rang Subdistrict Kut Rang District
Maha Sarakham Province.

สุนิสา โพธิ์แสนสุข^{1*}, อัมพร แสงไชยา², พิมพวัลย์ พลหงษ์³ และภานุวัฒน์ เหล่าพิลัย⁴

Sunisa Potisansuk^{1*}, Amporn Saengchaiya², Pimwalan Polhong³ and Panuwat Laophilai⁴

^{1,2,3}อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

^{1,2,3}Lecturer from the Faculty of Humanities and Social Sciences Rajabhat Mahasarakham University

*Corresponding Author Email: sunisa15122126@gmail.com

Received: 28 May 2023

Revised: 24 June 2023

Accepted: 26 June 2023

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ มีเครื่องมือการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ โดยมีกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย จำนวน 6 คน ที่มาจากการเลือกแบบเจาะจง แล้วนำข้อมูลที่รวบรวมได้จากข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสาร และแบบสัมภาษณ์วิเคราะห์แบบเชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการทอผ้าไหมของชุมชนบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมานาน ลวดลายที่นิยมทอจะเป็นลายสร้อยดอกหมาก ซึ่งเป็นลายประจำจังหวัดมหาสารคามที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ สืบทอดสู่รุ่นลูกหลานจนถึงปัจจุบัน “ลายสร้อยดอกหมาก” เป็นชื่อลายตามคำเรียกของคนโบราณ ปัจจุบันชาวบ้านอาจเรียกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น เช่น ลายเกล็ดปลา หรือลายโคมเก้ง เกิดจากการนำเอา “ลายโคมห้า” มามัดซ้อนกับ “ลายโคมเก้ง” และทำการโอบหุ้มแลเงาเพื่อให้ลายแน่นขึ้น ละเอียดขึ้น กระบวนการทอผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก ประกอบด้วย (1) การสาวไหม (2) การฟอกไหม (3) การมัดหมี่ (4) การทอผ้าไหม และการย้อมสีไหม

คำสำคัญ: การทอผ้าไหม, บ้านหนองบัว, มหาสารคาม

Abstract

This research consists purposes were to study the silk weaving process of Ban Nong Bua, Kut Rang Sub-district, Kut Rang District, Maha Sarakham Province. It is a qualitative research. A research tool is an interview form with a target group of 6 people from specific selection. Then take the information gathered from the information gathered from the document. and interview forms for content analysis. The results showed that 1) Silk weaving process of Ban Nong Bua Community, Kut Rang Sub-district, Kut Rang District, Maha Sarakham Province It is a local wisdom that has been around for a long time. The most popular pattern weaving is the Dok Mak pattern. which is the pattern of Maha Sarakham province that has been there since ancient times Inherited from generation to generation to the present "The betel nut necklace pattern" It is the name of the pattern called by the ancient people. Nowadays, villagers may call it differently in each locality, such as the fish scale pattern or the Kom Kao pattern. It is made by tying "Khom Ha pattern" overlapping with "Khom Kao pattern" and wrapping the pattern to make it tighter and more detailed. silk (3) mudmee (4) silk weaving and silk dyeing

Keywords: Silk Weaving, Ban Nong Bua, Maha Sarakham

บทนำ

ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก เป็นลวดลายผ้าโบราณลายดั้งเดิมของท้องถิ่นอีสาน เป็นลายเก่าแก่ของบรรพบุรุษ ซึ่งชาวบ้านในแถบภาคอีสานโดยเฉพาะ จ. มหาสารคาม มีการทอใช้กันมาก ต่อมา จ. มหาสารคาม จึงได้กำหนดให้ “ผ้าไหมมัดหมี่ลายสร้อยดอกหมาก” ให้เป็น “ลายผ้าเอกลักษณ์ประจำจังหวัด” แต่เดิมชาวบ้านแถบ จ. มหาสารคาม ทอผ้าลายโบราณตามแบบ บรรพบุรุษอยู่หลายลายด้วยกัน แต่ภายหลังลายเก่าแก่เหล่านี้ก็เริ่มสูญหายไปจากชีวิตการทอผ้าของชาวบ้าน เนื่องจากความยากในการทอ ลายสร้อยดอกหมากก็เป็นลายผ้าโบราณลายหนึ่งที่เกือบจะสูญหายไปจากท้องถิ่น ด้วยความที่ลายผ้ามีความละเอียดมาก ผู้ทอต้องมีความรู้ในเรื่องของลายและมีฝีมือทั้งในการมัดและการทอ ถ้าไม่มีความชำนาญ การย้อมสีอาจไม่สม่ำเสมอ ทำให้ลายผ้าผิดเพี้ยนไป นอกจากนี้ต้องใช้เวลาในการทอมาก จึงเป็นสาเหตุให้ชาวบ้านไม่นิยมทอผ้าลาย “สร้อยดอกหมาก”

การทอผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมด้านการทอผ้าของประชาชนท้องถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือใน แถบจังหวัดมหาสารคามที่สืบทอดกันมาแต่อดีตกว่าร้อยปี ซึ่งเป็นกระบวนการทอผ้าไหมให้เกิดเป็นผืนผ้าที่มีลวดลายและสีสันที่สวยงาม ประณีต ผ้าไหมลายสร้อยดอกหมากเป็นการสร้างสรรค์ลายผ้าโดยนำลวดลายพื้นฐานที่มีมาแต่โบราณคือลายโคม เช่น โคมห้า โคมเจ็ด โคมเก้า มาพัฒนาให้เป็นลายที่มีความละเอียดและเพิ่มสีสันให้สวยงามขึ้นเรียกชื่อว่า “ลายสร้อยดอกหมาก” เนื่องจากลายดอกได้แรงบันดาลใจจากดอกหมาก (พิณ โยมา, 2566) ซึ่งในอดีตนั้นต้นหมากมีให้เห็นอยู่ทั่วไปตามหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ด้วยผู้คนสมัยก่อนนิยมกินหมากกัน และต้นหมากนั้นมีดอกขนาดเล็กมีกลีบแหลมหกลีบเรียงเป็นสองชั้นสีขาวแกมเหลือง มีเกสรอยู่ใจกลางดอกเป็นเส้นเล็ก ๆ เมื่อออกมา ดูสวยงาม เมื่อดอกจะเรียงร้อยต่อกันเป็นสายและออกเป็นช่อระย้าย่อยลงมา ทำให้ช่างทอเห็นแล้วเกิดความประทับใจจึงได้นำลักษณะของดอกหมากมาสร้างสรรค์เป็นลายผ้า โดยนำโครงสร้างของลายโคมห้ามาดัดย้อมซ้อนกับลายโคมเก้าแล้วโอบหมี่แลเงา ให้มีลายแน่นขึ้น มีความละเอียดมากขึ้น และเพิ่มเติมสีสันให้สวยงาม หลากหลายในการมัดย้อมแต่ละครั้ง ทำให้ได้ลายผ้าขนาดเล็กและประณีต แล้วเรียกผืนผ้านี้ว่า “ลายสร้อยดอกหมาก” ด้วยความละเอียดสวยงามจึงเป็นผ้าที่นิยมใช้กันในอดีต และมีการสืบทอดต่อกันมาในวัฒนธรรมการทอผ้าของกลุ่มผู้คน ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณจังหวัดมหาสารคาม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย (วิไลวรรณ บุญอยู่, 2565)

ด้วยความซับซ้อนในการทอและความซับซ้อนของขั้นตอนการทอผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก ทำให้ต้องใช้เวลานานในการทอ จึงทำให้ชาวบ้านในเขตจังหวัดมหาสารคามเลิกทอผ้าไหมลายสร้อยดอกหมากไประยะหนึ่ง ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2540 นายดุสิต โพธิ์จันทร์ เจ้าหน้าที่จากสำนักงานส่งเสริมอุตสาหกรรมภาค 5 ได้เห็นผ้าลายสร้อยดอกหมากซึ่งเป็นผ้าลายโบราณที่มีความสวยงามจึงได้เข้ามาช่วยพัฒนากระบวนการมัดหมี่จากเดิมที่เป็นลายเรขาคณิตซึ่งดูแล้วแข็งกระด้างให้มีลักษณะลายที่โค้งมนขึ้นดูไม่แข็งกระด้าง ปรับปรุงการมัดหมี่ให้แน่นขึ้น ทำให้ได้ดอกที่มีขนาดเล็ก และพัฒนากระบวนการย้อมสีให้มีความเงางาม แล้วถ่ายทอดให้แก่ชาวบ้าน ซึ่งหนึ่งในนั้นคือนางสมจิตร บุรินอก ชาวบ้านกุดรัง ต.กุดรัง อ.กุดรังจังหวัดมหาสารคาม กระทั่งปี พ.ศ. 2544 ในยุคที่ท่านสิริเลิศ เมฆไพบูลย์ มาเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดมหาสารคาม ท่านได้มีนโยบายส่งเสริมเอกลักษณ์ของจังหวัดมหาสารคาม จึงได้มีการจัดการประกวดผ้าไหมเมืองมหาสารคามโดยให้แต่ละอำเภอส่งผ้าไหมเข้ามาประกวด ซึ่งมีจำนวนผ้าไหมที่ส่งเข้ามากว่า 300 ผืน ปรากฏว่า ผ้าไหมที่ชนะการประกวดในครั้งนั้นคือ ผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก จากอำเภอกุดรัง ผลงานของนางสมจิตร บุรินอก ได้รับรางวัลชนะเลิศ และได้ยกเอาผ้าไหมลายสร้อยดอกหมากขึ้นเป็นผ้าไหมประจำจังหวัดมหาสารคาม

ดังนั้น ผู้วิจัยเล็งเห็นคุณค่าและความสำคัญระดับภูมิปัญญาท้องถิ่นทางด้านหัตถกรรมการทอผ้าไหมของชาวบ้านหนองบัว อันจะเป็นองค์ความรู้เพื่อประโยชน์ต่อด้านบูรณาการเกี่ยวกับองค์ความรู้และส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมทางภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษากระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. **กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย** ได้แก่ ผู้รู้ในกระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม จำนวน 6 คน ได้แก่ 1) นางพิกุน โยมา (สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองบัว) 2) นางสาวอุลัษวรรณ์ เจริญลา (สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองบัว) 3) นางมยุรา เสริมสาย (สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองบัว) 4) นางวิไลวรรณ บุญอยู่ (ประธานกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองบัว) 5) นางสาวแสงจันทร์ (สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองบัว) และ 6) นางสมภาส หาดจันทร์ (สมาชิกกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองบัว) ทั้งหมดมาจากการเลือกแบบเจาะจง

2. **เครื่องมือในการวิจัย** ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ (Interview) ประกอบด้วย 3 ตอน คือ ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ให้สัมภาษณ์ ตอนที่ 2 การศึกษาศึกษากระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม และตอนที่ 3 ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะอื่น ๆ มีลักษณะเป็นแบบปลายเปิด (Open Ended)

3. **การเก็บรวบรวมข้อมูล** ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กับกลุ่มเป้าหมาย และ 2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) คือ เป็นข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ (Document Research) อาทิ หนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ งานวิจัย และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

4. **การวิเคราะห์ข้อมูล** ได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย และการรวบรวมเอกสารต่าง ๆ มาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องกระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยสามารถจำแนกผลการวิจัยได้ ดังนี้

การศึกษากระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม

ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการทอผ้าไหมของชุมชนบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมด้านการทอผ้าของประชาชนท้องถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในแถบจังหวัดมหาสารคามที่สืบทอดกันมาแต่อดีตกว่าร้อยปี ซึ่งเป็นกระบวนการทอผ้าไหมให้เกิดเป็นผืนผ้าที่มีลวดลายและสีสันที่สวยงาม ประณีต ผ้าไหมลายสร้อยดอกหมากเป็นการสร้างสรรค์ลายผ้าโดยนำลวดลายพื้นฐานที่มีมาแต่โบราณคือลายโคม เช่น โคมห้า โคมเจ็ด โคมเก้า มาพัฒนาให้เป็นลายที่มีความละเอียดและเพิ่มสีสันให้สวยงามขึ้นเรียกชื่อว่า "ลายสร้อยดอกหมาก" และเอกลักษณ์ด้านลวดลาย รูปทรงของลายเป็นรูปดอกหมากขนาดเล็ก ลายดอกประกอบด้วยส่วนสำคัญคือ ขอดอกโบราณนิยมย้อมสีเขียว กลีบดอกโบราณนิยมย้อมสีแดง และเกสรดอกโบราณนิยมย้อมสีเหลือง ส่วนพื้นนิยมย้อมเป็นสีเม็ดมะขาม เมื่อผ้าลายสร้อยดอกหมากทอสำเร็จเป็นผืนผ้าออกมาแล้วจะเห็นลายดอกที่มีสีสันทั้งสีเขียว สีแดง สีเหลือง ตัดกับสีพื้นทำให้ลายปรากฏอย่างโดดเด่น ด้วยส่วนประกอบของลายดอกและสีที่ใช้จึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของผ้าไหมสร้อยดอกหมากที่ไม่ปรากฏในผ้าไหมลายอื่น ๆ นอกจากนี้ ปัจจุบันยังได้มีการคิดค้นสีที่นำมาย้อมส่วนต่าง ๆ ของลายดอกและสีพื้นที่หลากหลายตามภาพประกอบที่ 1 ดังนี้

รูปภาพที่ 1 ผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก (ที่มา: สุนิศา โพธิ์แสนสุข, 2566)

เอกลักษณ์ด้านเทคนิคภูมิปัญญา ผ้าไหมลายสร้อยดอกหมากใช้เทคนิคการมัดลายซ้อนกัน คือการมัดลายไหมห้า มัดซ้อนกับลายไหมเก้าซึ่งเป็นลายที่มีมาแต่โบราณ จากนั้นจึงทำการโอบไหมี่แลเงาเพื่อให้ลายมีความแน่น และส่วนประกอบของลายดอกมีความละเอียด ทำให้มีคุณสมบัติพิเศษเป็นจุดเด่นคือเกิดเป็นลายดอกขนาดเล็กที่มีความละเอียดอย่างยิ่ง เมื่อนำมาย้อมสีลงไปในการย้อมแต่ละครั้งทำให้ได้สีที่สวยงาม เมื่อทอออกมาเป็น ผืนผ้าแล้วจะทำให้เห็นลายดอกหมากที่มีรูปทรงเป็นช่อขึ้น และมีสีสันที่สวยงามจับตา เรียงร้อยเป็นเส้นสายบน ผืนผ้าไหมตลอดทั้งผืน ด้วยการใช้เส้นไหมแท้ที่เป็นเส้นเล็กเรียบทั้งด้ายพุ่งและด้ายยืน ทำให้ได้ผืนผ้าไหมมีความละเอียดเนื้อแน่น สม่่าเสมอไม่มีรอยโป่ง และเมื่อถูกแสงแดดก็จะเกิดความแวววาวสวยงาม ตามภาพประกอบที่ 2-3 ดังนี้

รูปภาพที่ 2 กระบวนการมัดลาย (ที่มา: สุนิศา โพธิ์แสนสุข, 2566)

รูปภาพที่ 3 ผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก (ที่มา: สุนิศา โพธิ์แสนสุข, 2566)

และกระบวนการทอผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก ผู้วิจัยสามารถจำแนกลำดับขั้นตอน ดังนี้

1) การสาวไหม ทำได้โดยการต้มตัวไหม โดยใช้หม้อที่มีความกว้างของปากวัดโดยรอบประมาณ 25 นิ้ว โดยทั่วไปใช้หม้อหนึ่งข้าว ปากหม้อนั้นครอบด้วยไม้ไค้คล้ายห่วงของถังไม้และใช้ไม้ลักษณะแบนเจาะรูตรงกลางพาดระหว่างห่วงทั้งสองข้าง และเหนือไม้แบน ๆ นี้ มีไม้รอกซึ่งมีลักษณะเป็นวงกลม จากนั้นเอาฝักไหมที่จะสาว ใส่ลงไปในหม้อ ต้มประมาณ 30 – 50 นาที ระหว่างที่รอ ให้คนรังไหมในหม้อประมาณ 2-3 ครั้ง ให้รังไหมสุกทั่วกัน แล้วเอาแปรงขะรังไหมเบา ๆ เส้นไหมก็จะติดแปรงขึ้นมา จึงนำมาสอดที่รูตรงกลางของไม้ระหว่างห่วงทั้งสองข้าง และสาวให้พันรอก 1 รอบ จากนั้นเวลาสาวไหม จะใช้มือทั้งสองข้าง โดยมีมือหนึ่งสาวไหมจากรอก ลงมาขณะที่รอกรับเส้นไหม ส่วนอีกมือหนึ่งถือไม้อันหนึ่งเรียกว่า “ไม้ขึ้น” ซึ่งมีลักษณะเป็นง่ามยาวประมาณ 1 ศอกเพื่อใช้ในการกดและเขย่งไหมที่อยู่ในหม้อเพราะรังไหมที่อยู่ในหม้อนั้นจะลอยขึ้นมาถ้าไม่กด และเขย่งไหมจะเกาะกันแน่นสาวไม่ออก หรือออกมาในลักษณะที่เส้นไหมมีขนาดไม่สม่ำเสมอ เครื่องสาวไหมทั้งหมดเรียกว่า “เครื่องพวงสาว” การสาวไหมนี้ต้องหมั่นเติมน้ำเย็นลงไปเป็นระยะระวังอย่าให้น้ำถึงกับร้อนและเดือด ตามภาพประกอบที่ 4 ดังนี้

รูปภาพที่ 4 การสาวไหม (ที่มา: สุนิศา โพธิ์แสนสุข, 2566)

2) การฟอกไหม หลังจากที่ได้สาวไหมจนหมดแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือ ต้องนำไหมที่ได้มานั้นมาฟอกให้นิ่มและเป็นสีขาว วิธีฟอกไหม ชาวบ้านไม่ได้ใช้สารเคมี แต่จะใช้ของที่หาง่ายอยู่ใกล้ตัว เช่น กาบกล้วย ใบกล้วย ต้นกล้วย ฝักขมิ้นหอม ต้นตัง ไก่น้อย งวงต้นตาล ก้านตาล ฝักหรือเปลือกเพกา ฯลฯ อย่างใดอย่างหนึ่งนำมาผานให้บาง ผึ่งแดดให้แห้ง และเผาไฟจนเป็นถ่าน นำถ่านที่ได้

ไปแช่น้ำไว้ให้ตกตะกอน ใช้เฉพาะส่วนที่เป็นน้ำใส นำไหมที่จะฟอกลงแช่โดยก่อนจะนำไหมลงแช่จะต้องทุบไหมให้อ่อนตัว เพื่อที่น้ำจะได้ซึมเข้าได้ง่าย แขนงไหมนึ่งและขาว จึงนำไปผึ่งแดดให้แห้ง หากไหมยังไม่สะอาดก็นำไปแช่ตามวิธีเดิมอีก จากนั้นการดึ่งไหมออกจากกลุ่มไหมจะต้องทำโดยระมัดระวังไม่ให้พันกัน เส้นไหมที่ฟอกแล้วจะอ่อนตัวลง เส้นนึ่ง ตามภาพประกอบที่ 5 ดังนี้

รูปภาพที่ 5 การฟอกไหม (ที่มา: สุนิศา โพธิ์แสนสุข, 2566)

3) การมัดหมี่ คือ การทำผ้าไหมให้เป็นลายและสีต่าง ๆ ตามแบบหรือลายที่ได้ออกแบบไว้ ซึ่งปัจจุบันมีทั้งแบบลายที่เป็นแบบลายโบราณและแบบที่เป็นลายประยุกต์ โดยการมัดเส้นไหมให้เป็นลวดลายที่เส้นพุ่งด้วยเชือกฟางมัดลายแล้วนำไปย้อมสี จากนั้นนำมามัดลายอีกแล้วย้อมสีสลับกันหลายครั้ง เพื่อให้ผ้าไหมมีลวดลายและสีตามต้องการ ตามภาพประกอบที่ 6 ดังนี้

รูปภาพที่ 6 การมัดหมี่ (ที่มา: สุนิศา โพธิ์แสนสุข, 2566)

4) การทอผ้าไหม วิธีการในการทอผ้าเป็นขั้นตอนสุดท้ายก่อนที่จะออกมาเป็นผ้าผืน คือ การทอผ้าไหมจะประกอบไปด้วยเส้นไหม 2 ชุด คือ ชุดแรกเป็น “เส้นไหมยืน” จะซึ่งไปตามความยาวผ้าอยู่ติดกับกี่ทอ (เครื่องทอ) หรือแกนม้วนด้านยืน อีกชุดหนึ่งคือ “เส้นไหมพุ่ง” จะถูกกรอเข้ากระสวย เพื่อให้กระสวยเป็นตัวนำเส้นด้ายพุ่งสอดขัดเส้นด้ายยืนเป็นมุมฉาก ทอสลับกันไปตลอดความยาวของผืนผ้า การสอดด้ายพุ่งแต่ละเส้นต้องสอดให้สุดถึงริมแต่ละด้าน แล้วจึงวกกลับมา จะทำให้เกิดริมผ้าเป็นเส้นตรงทั้งสองด้าน ส่วนลวดลายของผืนนั้นขึ้นอยู่กับกราวางลายผ้าตามแบบของผู้ทอที่ได้ทำการมัดหมี่ไว้ ตามภาพประกอบที่ 7 ดังนี้

รูปภาพที่ 7 กระบวนการทอผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก (ที่มา: สุนิศา โพธิ์แสนสุข, 2566)

อีกทั้ง การย้อมสีไหม สีไหมที่นิยมใช้ย้อมมี 2 ชนิด คือ 1) สีย้อมที่ได้จากธรรมชาติ ได้จากต้นไม้ ใช้ได้ทั้งใบ เปลือก ราก แก่น และผล ชาวอีสานรู้จักการย้อมสีไหมให้ได้สีตามต้องการ จากสีธรรมชาติมานานแล้ว มีขั้นตอนที่ย่างยากพอสมควรเริ่มจากไปหาไม้ที่จะให้สีที่ต้องการ ซึ่งจะอยู่ในป่าเป็นส่วนใหญ่ บางสีต้องการใช้ต้นไม้หลายชนิด ทำให้ยุ่งยาก เมื่อได้มาแล้วต้องนำมาสับมาซอย หั่นให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ นำไปต้มกรองเอาน้ำให้ได้มากตามต้องการ แล้วจึงนำไปย้อมแต่ละครั้งสีจะแตกต่างกันออกไป ไม่เหมือนเดิมทีเดียว ทำให้เกิดรอยต่างบนผืนผ้าได้ ปัจจุบันจึงนิยมใช้สีเคมีเป็นส่วนมากหรือเกือบทั้งหมด เพราะย้อมง่าย ขั้นตอนที่ทำไม่ยุ่งยาก ซับซ้อนสีที่ได้สม่ำเสมอ จะย้อมกี่ครั้ง ๆ ก็ได้สีเหมือนเดิมและสีติดทนนานมากกว่าสีจากธรรมชาติ ต้นไม้ที่นำมาย้อมแบบพื้นบ้าน สีที่ย้อมจากธรรมชาติ ได้แก่ (1) สีแดง ได้จากครั่ง รากยอ (2) สีนํ้าเงิน ได้จากต้นคราม (3) สีเหลือง ได้จากแก่นขนุน ขมิ้นชัน แก่นเข (4) สีเขียว ได้จากเปลือกสมอและใบหูกวาง ใบเตย (5) สีม่วงอ่อน ได้จากลูกหว้า (6) สีชมพู ได้จากต้นฝาง ต้นมหากาฬ (7) สีดำ ได้จากเปลือกสมอ และลูกมะเกลือ ลูกกระเจา (8) สีส้ม ได้จากลูกเสต (หมากชาติ) (9) สีนํ้าตาลแก่ ได้จากงานแก่นอะลาง (10) สีกากี้ แกมเขียว ได้จากเปลือกเพกาบกับแก่นขนุน และ (11) สีกากี้แกมเหลือง ได้จากหมากสงกับแก่นแกล และ 2) สีย้อมวิทยาศาสตร์ หรือสีสังเคราะห์ มีส่วนผสมทางเคมีวิธีย้อมแต่ละครั้ง จะใช้สัดส่วนของสี และสารเคมีที่แน่นอน สีที่ได้จากการย้อมแต่ละครั้งจะเหมือนกัน แหล่งทอผ้าในปัจจุบันนิยมใช้สีย้อมวิทยาศาสตร์

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องกระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

เพื่อศึกษากระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม พบว่า แต่เดิมชาวบ้านแถบจังหวัดมหาสารคามทอผ้าลายโบราณ ตามแบบบรรพบุรุษอยู่หลายลายด้วยกัน ภายหลังลายเก่าแก่เหล่านี้ก็เริ่มสูญหายไปจากการทอผ้าของชาวบ้าน เนื่องจากความยากในการทอ ลายสร้อยดอกหมากก็เป็นลายผ้าโบราณลายหนึ่งที่เกือบจะสูญหายไปจากท้องถิ่น ด้วยความที่ลายผ้ามีความละเอียดมาก ผู้ทอต้องมีความรู้ในเรื่องของลาย และมีฝีมือทั้งในการมัดและการทอ ถ้าไม่มีความชำนาญ การย้อมสีอาจไม่สม่ำเสมอทำให้ลายผ้าผิดเพี้ยนไป นอกจากนี้ต้องใช้ระยะเวลาในการทอมาก จึงเป็นสาเหตุให้ชาวบ้านไม่นิยมทอผ้าลาย "สร้อยดอกหมาก" จนกระทั่งทางจังหวัดมหาสารคาม ได้จัดให้มีการประกวดผ้าไหมประจำจังหวัดขึ้น ปรากฏว่าผ้าไหมที่ได้รับรางวัลชนะเลิศนั้น คือ ผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก เพราะมีความสวยงามและวิจิตรบรรจงมาก จึงได้เลือกผ้าไหมลายสร้อยดอกหมากเป็นผ้าไหมประจำจังหวัด พร้อมกับสนับสนุนให้ชาวบ้าน ทอผ้าลายนี้ให้มากขึ้น ทำให้ขณะนี้กลุ่มทอผ้าไหมทุก

อำเภอของจังหวัดมหาสารคาม ต่างก็หันมาผลิตผ้าไหมลายสร้อยดอกหมากกันมากขึ้น “ลายสร้อยดอกหมาก” เป็นชื่อลายตามคำเรียกของคนโบราณ ปัจจุบันชาวบ้านอาจเรียกต่างกันไป ในแต่ละท้องถิ่น เช่น ลายเกล็ดปลา หรือลายโคมเก้า เกิดจากการนำเอาลายโคมห้ามัดซ้อนกับลายโคมเก้าและทำการโอบหุ้มแลเงาเพื่อให้ลายแน่นขึ้นละเอียดขึ้น ทำให้มีคุณสมบัติพิเศษเป็นจุดเด่นคือเป็นลายเล็กที่มีความละเอียดอย่างยิ่ง เมื่อนำมาประยุกต์สัณฐานลงไปในการมัดย้อมแต่ละครั้งเกิดเป็นข้อขึ้นทำให้มองดูสวยงามจับตามีคุณค่ามากขึ้น โดยการทอผ้าไหมลายสร้อยดอกหมาก เส้นไหมที่ใช้จะต้องเส้นเล็กมีความสม่ำเสมอ การทอผ้าไหม ลายสร้อยดอกหมาก ใช้เวลาในการทอมากและขึ้นอยู่กับความละเอียดของลาย เฉพาะการมัดหมี่ใช้ระยะเวลา 4 – 5 วัน ยิ่งลายละเอียดก็ต้องขยายลำหมี่ให้มากขึ้นเป็น 49 ลำ หรือเป็น 73 ลำ ดอก จะมีขนาดเล็กลงไป ส่วนขั้นตอนการทอใช้เวลาประมาณ 15 วันต่อหนึ่งผืน

การอภิปรายผล

การศึกษาเรื่องกระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

การศึกษากระบวนการทอผ้าไหมบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม พบว่า กระบวนการทอผ้าไหมของชุมชนบ้านหนองบัว ตำบลกุดรัง อำเภอกุดรัง จังหวัดมหาสารคาม เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมานาน แต่ก่อนนิยมทอไว้เป็นเครื่องนุ่งห่มเฉพาะครัวเรือน ลวดลายที่นิยมทอจะเป็นลายสร้อยดอกหมาก ซึ่งเป็นลายประจำจังหวัดมหาสารคาม สอดคล้องกับลักษณะ สุกใส (2564, น.95) กล่าวว่า บริบทวัฒนธรรมการผลิตผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ผ้าไหมพื้นเมือง” เป็นการผลิตที่ยึดเอกลักษณ์เดิมทั้งด้านขั้นตอนและวิธีการ และลวดลาย ทั้งนี้สืบเนื่องจากชาวชัยภูมิเป็นผู้ที่มีศิลปะในตัวเองจึงได้คิดลายมัดหมี่จากสิ่งต่างๆที่อยู่รอบตัว มาออกแบบเป็นลายผ้า “ผ้าไหมพื้นเมืองหมี่คันลายละมั่ง” เป็นลายผ้ามัดหมี่ เกิดจากการนำลายหมี่คันลายโบราณมารวมกับลายมัดหมี่ลายละมั่งเกิดเป็นเอกลักษณ์ของลายผ้าพื้นเมือง อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ และได้สอดคล้องกับมาริสสา อินทรเกิด (2560, น.141) กล่าวว่า การทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ตีนแดงของชุมชนบ้านหัวสะพาน ผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่ ผู้ทอผ้าไหมจำนวน 5 คน ผู้นำ กลุ่มสตรีทอผ้าไหม จำนวน 1 คน ผู้ใหญ่บ้านหัวสะพาน 1 คน ใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์เอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม ถอดเทปจากการสัมภาษณ์ การวิเคราะห์ข้อมูลและนำเสนอผลงานวิจัยแบบพรรณนา พบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาของการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดงของชุมชนบ้านหัวสะพานใช้หลายวิธีร่วมกันทั้งการบอกเล่า การบันทึกลงในกระดาษลายเส้นกราฟ การสาธิตและลงมือปฏิบัติการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ร่วมกัน การอนุรักษ์และสืบสานของ ผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดงของชุมชนมีความสามารถในการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ มีผู้ที่มีความรู้และฝีมือในการทอผ้าเพื่อสืบทอดรุ่นต่อรุ่น และยังสอดคล้องกับงานวิจัยการศึกษาภูมิปัญญาการทอผ้าไหมชุมชนตำบลโคกจาน อำเภอชุมพวงพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

เพื่อส่งเสริมและประชาสัมพันธ์ผ้าไหมลายสร้อยดอกหมากไม่ให้สูญหาย ตลอดจนเผยแพร่สู่สังคมภายนอกให้ผู้คนรู้จักมากขึ้น

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษากระบวนการผลิตศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านทางด้านการทอผ้าไหมและผ้าฝ้ายลายประจำอำเภอที่อยู่ในจังหวัดมหาสารคาม เพื่ออนุรักษ์และสืบสานอย่างยั่งยืน

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจากได้รับความกรุณาอย่างสูงจาก อาจารย์ ดร.พรสวรรค์ พรดอนก่อ อาจารย์ที่ปรึกษางานวิจัย ที่กรุณาให้คำแนะนำปรึกษาด้านการศึกษา ค้นคว้าเรื่องเอกสาร ตำรา แนะนำเรื่องดนตรีและเครื่องแต่งกายของนักแสดงให้เหมาะสม ขอขอบคุณคณะทีมงานวิจัยทุกท่าน ซึ่งให้คำปรึกษาแนะนำเสมอมา ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งพระคุณอาจารย์ทุกท่านอย่างยิ่ง และขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้ด้วย และขอขอบคุณกลุ่มทอผ้าไหมชุมชนบ้านหนองบัว ผู้เชี่ยวชาญด้านหัตถกรรมการทอผ้าที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับงานหัตถกรรม ตำบลกุตุรงค์ อำเภอกุตุรงค์ จังหวัดมหาสารคาม ตลอดจนปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างดีตลอดจนงานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

เอกสารอ้างอิง

มาริสสา อินทรเกิด. (2560). การอนุรักษ์และสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ขึ้นต้นแดงของชุมชนบ้านหัวสะพานอำเภอกุตุรงค์ จังหวัดบุรีรัมย์. *วารสารธุรกิจปริทัศน์*, 1(10), 141

ลักขณา สุกใส. (2564). การพัฒนาศักยภาพชุมชนยั่งยืนการผลิตผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น “ผ้าไหมพื้นเมือง” บนฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ของชุมชนจังหวัดชัยภูมิ. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 6(7). 1021-1030.

บุคลากรกรม

พิกุน โยมา (ผู้ให้สัมภาษณ์). สุนิศา โพธิ์แสนสุข (ผู้สัมภาษณ์). สถานที่ ณ บ้านหนองบัว ตำบลกุตุรงค์ อำเภอกุตุรงค์ จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 3 ธันวาคม 2565

วิไลวรรณ บุญอยู่ (ผู้ให้สัมภาษณ์). สุนิศา โพธิ์แสนสุข (ผู้สัมภาษณ์). สถานที่ ณ บ้านหนองบัว ตำบลกุตุรงค์ อำเภอกุตุรงค์ จังหวัดมหาสารคาม วันที่ 30 มกราคม 2566